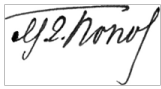

Михайло Григорович Попов (1893–1955)

Михайло Григорович Попов (1893–1955) – член-кореспондент АН УРСР, доктор біологічних наук, професор, відомий російський і радянський систематик та флорист, спеціаліст у галузі фітогеографії, флорогенетики та еволюційного вчення. Його ім'я глибоко вкарбоване в світову науку, він є автором 925 таксонів судинних рослин різного рангу, за

його редакції та участі вийшла друком низка томів "Флор..." Середньої Азії та перше видання "Визначника..." флори України, він є одним з основоположників гібридогенної концепції еволюції рослинного світу, колектором тисяч гербарних зразків, розпорочених по колекціях світу. Біографістиці М.Г. Попова присвячено багато публікацій, але ми б хотіли акцентувати увагу на моментах життя вченого, пов'язаних з Україною.

Перше знайомство М.Г. Попова з українською флорою відбулося в травні 1913 р., коли він, студент Казанського університету, в складі комплексної експедиції під керівництвом І.І. Спригіна проводив ґрунтово-ботанічні дослідження Чернігівської губернії. Особисто ним були обстежені Конотопський та Новгород-Сіверський повіти, територія яких нині є частиною Чернігівської обл. Гербарні збори М.П. Попова з цих районів зберігаються в Гербарії ім. І.І. Спригіна (РКМ) Пензенського державного педагогічного університету (РФ).

Вдруге до України М.Г. Попов приїхав у червні 1944 р., що було викликано декількома обставинами. Нагадаємо, що у квітні 1933 р. М.Г. був одним з перших, хто потрапив під колесо репресій серед співробітників Всесоюзного науково-дослідного інституту рослинництва (ВІР), директором якого був М.І. Вавілов. Після кількох місяців ув'язнення М.Г. Попова було засуджено за причетність до так званої справи про "Контреволюційний есерівсько-народницький осередок у ВІРі" (стаття 58) і вислано

в адміністративне заслання до Алма-Ати на три роки. Спроби повернутися до Ленінграду після відбуття покарання лише погіршили ситуацію (М.Г. до кінця життя мав отримувати спеціальні дозволи на перебування в столичних містах). Тому в 1940 р. М.Г. Попов із сім'єю переїхав до Самарканду, де працював у місцевому університеті. Саме тут його застала війна. Університет перевели до Ташкенту, а М.Г. Попову заборонили залишати місто. Він вимушений був працювати садівником у дитячому будинку та в Інституті каракулівництва. Скрутні умови життя стали причиною важкої антропонозної хвороби, яка через неправильний первинний діагноз мало не коштувала вченому життя. Саме в цей час, на початку 1944 р., учень М.Г. Попова – В.Г. Хржановський, з метою допомогти вчителю відновити здоров'я й отримати відповідну його науковому рівню роботу, пропонує йому переїхати до Києва з можливістю працювати в Інституті ботаніки АН УРСР і бути обраним до АН УРСР. Погоджуючись на цю пропозицію, М.Г. Попов, ймовірно, сподівався, що це надасть йому шанс одержати дозвіл на повернення до Ленінграду, але цього не сталося. Тож прийнявши пропозицію українських колег, у червні 1944 р. М.Г. Попов із сім'єю приїздить до Києва. Тут йому було запропоновано посаду старшого наукового співробітника Інституту ботаніки АН УРСР і надано квартиру. В цей самий час відповідно до Постанови № 243 РНК УРСР від 23 березня 1944 р. проводилися активні роботи з відновлення будівництва Ботанічного саду в складі Інституту ботаніки, перерваного війною. В липні 1944 р. сад було виокремлено зі структури Інституту й створено нову установу – Центральний республіканський ботанічний сад АН УРСР (ЦРБС). На посаду директора ЦРБС був призначений академік АН УРСР М.М. Гришко, а його заступником з наукової роботи обраний М.Г. Попов. Останній, маючи досвід роботи в Батумському ботанічному саду, брав активну участь в розробці генерального плану ЦРБС та організації його колекцій. Водночас М.Г. обіймав посаду завідувача кафедри систематики вищих рослин Київського державного університету. Не полишаючи опрацювання азійських матеріалів, вчений досліджує флору України, зокрема родини

© Н.М. ШИЯН, Д.А. КРИВЕНКО, 2018

Salicaceae та *Cyperaceae*. Обробка останньої родини увійшла до "Визначника рослин УРСР" (1950). У цей час М.Г. Попов починає активно досліджувати питання ендемізму української флори, а перші роздуми з цього питання викладає в роботі, присвяченій систематиці *Asperula cynanchica* agg. (1945). Науковий доробок М.Г. Попова було високо оцінено українськими вченими і 12 лютого 1945 р. його обрано членом-кореспондентом АН УРСР.

У 1945 р. з метою охоплення дослідженнями маловивчених радянською наукою Західних областей України створено філіал Інституту ботаніки АН УРСР у Львові. Для М.Г. Попова це була унікальна можливість познайомитися з флорою Карпат і він приймає рішення про переїзд до Львова. Тут М.Г. очолив Відділ географії вищих рослин Львівського відділення Інституту ботаніки та кафедру вищих рослин Львівського державного університету, де на той час ще працювали такі відомі вчені польського походження як Т. Вільчинський, Ю. Мондальський, В. Тимракевич. За час роботи у Львові (липень 1945 р. – січень 1948 р.) М.Г. Поповим проведено флористичні та геоботанічні дослідження Українських Карпат і прилеглих територій. Зібрано чисельний гербарний матеріал, переважна більшість якого нині зберігається в гербаріях LWS, LW та KW, зроблені теоретичні узагальнення, щодо флорогенезу Карпат. Фактично, М.Г. Попов був одним із перших радянських ботаніків післявоєнної доби, які здійснили експедиційне обстеження Закарпаття (1946). Флористичний список цієї території включав 1 500 видів рослин. У ході дослідження Карпат М.Г. все частіше повертається до питання генезису української флори, про що свідчать його наукові доповіді та публікації того періоду. В узагальнюючій праці "Очерк растительности и флоры Карпат" (1949) він пише, що це була спроба вперше в історії науки поглянути на флору і рослинність Середньої Європи очима "іранця". Його висновки щодо формування флористичних зв'язків Карпат та Арктики, Криму та Кавказу, питання ендемізму й сьогодні не втратили свого теоретичного та методологічного значення.

Наприкінці 1947 р. з боку влади відбувається гоніння на науковців, у першу чергу біологів, у зв'язку з таємною підготовкою сесії ВАСГНІЛ, де в серпні 1948 р. мала прозвучати доповідь Т.Д. Лисенка "О положении в биологической науке". Тому наукова й викладацька діяльність М.Г. Попова, колишнього репресованого співробітника ВІРУ, потрапляє під особливу увагу відповідних служб і "громадськості". Його роботу починають перевіряти різні комісії, які висувають звинувачення в "неправильном преподавании" та "в нежелании излагать в лекциях достижения советской биологической науки", провокуючи на наукову "дискусію" і, врешті, пропонуючи "дати відсіч" безкомпромісному і прямолінійному М.Г. Попову. Тож обставини склалися так, що єдиним виходом для М.Г. стало звільнення й переїзд. У січні 1948 р. він залишає Львів і за порадою С.І. Вавилова (на той час президента АН СРСР) їде до суворого далекосхідного Сахаліну, який вабить М.Г. Попова незвіданою флорою.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

- Доброчаева Д.Н. М.Г. Попов как исследователь флоры и растительности Украины. В кн.: *Научные чтения памяти М.Г. Попова, I-II*, 1960, с. 15–26.
- Кривенко Д.А., Успенский М.Б., Чернышева О.А., Попов П.Л., Русинек О.Т. (авторы-сост.) *Михаил Григорьевич Попов: Жизнь – дорога, счастье – конь, отдых – караван-сарай!* Иркутск: Изд-во Ин-та географии им. В.Б. Сочавы СО РАН, 2018, 175 с.
- Попов М.Г. Закарпатська Україна і її рослинність. *Доп. та повід. Львів. ун-ту*, 1947, 1: 87–89.
- Попов М.Г. К истории развития флоры (флорогенезу) Украины. *Бюл. МОИП. Отд. биол.*, 1947, 52(1): 91–108.
- Попов М.Г. Очерк растительности и флоры Карпат. В кн.: *Материалы к познанию фауны и флоры СССР*. Нов. сер. Отд. Бот., № 5 (XIII). М.: Изд-во МОИП, 1949, 302 с.
- Попов М.Г. *Cyperaceae*. В кн.: *Визначник рослин УРСР*. Київ: Держ. видав. с.-г. літ. УРСР, 1950, с. 797–837.
- Попов М.Г., Хржановский В.Г. Систематический анализ видов, объединяемых под названием *Asperula cynanchica* на Украине. К вопросу об эндемизации украинской флоры. *Бюл. МОИП. Отд. биол.*, 1945, 50(5–6): 91–99.

Н.М. ШИЯН, Д.А. КРИВЕНКО